

Teorie a praxe v ekologické výchově učitelů 1. stupně základní školy

Hana Horká

Na pedagogické fakultě MU v Brně se stala ekologická výchova organickou součástí profesionální přípravy budoucích učitelů ve studijním roce 1990–91, kdy byl do učebního plánu zařazen předmět Ekologie pro učitele základní školy (s dotací 1/1). Jeho smyslem je osvojení základního minima, potřebného pro další mezioborovou syntézu poznatků o životním prostředí a pro kvalitní realizaci ekologické výchovy v praxi. Vychází se z toho, že bohatá škála studijních disciplín oboru učitelství pro 1. stupeň základní školy rovněž přispívá k pochopení vztahů mezi přírodou, kulturou a člověkem a tím se podílí na utváření ekologické kultury osobnosti budoucích učitelů v rovně kognitivní, hodnotově-orientační (s akcentem na oblast citovou, mravní, estetickou) a volní (činnostní).

Obor garantuje katedra biologie, na výuce se podílí i katedra pedagogiky. Na poznatky z obecné ekologie, ekologie krajiny a antropoekologie navazuje část přípravy sledující převážně pedagogické, ale i psychologické, sociologické a filosofické aspekty dané problematiky. Na přednášku navazuje **seminář**. Jeho **cílem** je operacionalizovat obsah ekologické výchovy do vhodných forem činnosti se žáky, cvičit se v používání metod a dodržování určitých zásad ekologické výchovy, vést studenta k sebepoznání (ke kultivaci svého „vnitřního světa“ pro kultivaci „světa vnějšího“, tedy životního prostředí).

V roce 1993 se pedagogická fakulta spolu s Domem ekologické výchovy (DEV) Lipka zapojily do projektu MŠMT ČR v rámci programu EXTRA s názvem „Alternativní formy ekologické výchovy studentů připravujících se v oboru učitelství a vychovatelství“. V DEV se uskutečnily kurzy praktické ekologické výchovy pro studenty 2. ročníku studia učitelství pro 1. stupeň základní školy (v rozsahu 4 hodin). Informačně bohaté ekopedagogické prostředky, používané v tomto zařízení, mají především hodnotu metodickou. Studenti poznávají, že utváření postojů k životnímu prostředí nelze redukovat na předávání poznatků, na mechanické odříkávání systémů či definic bez poukazování na vztahy, souvislosti, podmíněnost všech oblastí životního prostředí. Integrovaný interdisciplinární přístup (s důrazem na celek, na pochopení vztahů a souvislostí) je zvláště důležitý nejen z hlediska ekovýchovného, ale i vzhledem ke globalizační tendenci ve vnímání a myšlení dětí v mladším školním věku.

Studenti se seznamují s různými výukovými prostředky — programy, pomůckami, pracovními listy. Pracují metodami, které odpovídají novému,

modernímu pojetí výuky a jsou v modifikované podobě využitelné ve škole (např. výchova prožitkem, simulační hry, výchova uměním, metody smyslového vnímání přírody, rozvíjení dovedností neverbální komunikace, kooperace apod.). Uvedeme několik příkladů prováděných aktivit:

Výuka začíná aktivitami k rozvoji smyslového vnímání, např. poslechem esoterické hudby „Hlasy Země“ s následným sdělením prožitků, určováním přírodnin a různých předmětů hmatem, čichem ap. Při vnímání plakátů či jiných obrazových materiálů verbalizují studenti své pocity, tj. hodnotí situaci, ujasňují si vlastní hodnoty a názory.

Potom hledají optimální způsob, jak objasnit prvňáčkovi, co je to „potravní řetězec“. Z lesního domina pak takový řetězec sestavují a zdůvodňují vliv nepřiměřených zásahů člověka do něj. Dostávají se tak k důležité otázce na 1. stupni základní školy, kdy je třeba dětem vysvětlit, že nejen „pěkná zvířata“ patří do přírody, ale i moucha, pavouk, mšice a další mají v ní své místo a význam pro fungování přírodního systému.

K rozvoji dovedností neverbální komunikace slouží např. pantomima, již vyjadřují vybrané ekologické pojmy (např. potravní řetězec, ozónová díra). K zamyšlení nad úrovní vlastní ekologické kultury přispívají jednoduché „testy ekologické uvědomělosti“, příklady z Desatera domácí ekologie v podobě ukázek některých možností proekologicky orientovaného jednání (např. podílů na recyklaci, způsobů hospodaření s vodou, energií, materiálem ap.).

Cíleně jsou navedeni k uvědomění, co podstatného vlastně člověk potřebuje k životu. Uvádějí např. 10 nepostradatelných věcí pro roční osamělý pobyt na Šumavě. Seznam věcí je pak ve dvojicích redukován na 8 a v celé skupině na 6 věcí. V návaznosti na tuto činnost dostávají do rukou reklamní letáky, které velmi často téměř vnucují to, co nepotřebujeme (věci, které člověk potřebuje, si kupuje bez reklamy). Od kritiky přílišného konzumu, touhy člověka po materiálním bohatství, po věcech mnohdy nepotřebných, dospívají k velmi vážnému problému odpadů. Na konkrétních příkladech různých obalů (např.: Fruka, Fanty ve 3 variantách) poznávají obtížnost a nemožnost mnohé recyklovat (např. obal od Fruka s hliníkovou, polyetylenovou a voskovanou papírovou vrstvou). Navrhují způsoby třídění, sdělují své zkušenosti (často negativní a demotivující). Zjišťují a dokazují, že důsledná separace odpadu by skutečně vedla k minimu zbytků v popelnicích. V těchto souvislostech si uvědomují, že je třeba nacházet a volit alternativy, které přírodě neškodí. Je evidentní, že řada informací je pro ně nová a v daném kontextu motivující k úsilí chovat se a jednat šetrně, skromně (viz názory studentů).

Znalosti o ozónové díře prokazují nejen definováním pojmu, ale uplatňují je i při sestavení letáčku, varujícím mladé maminky před tímto konkrétním

nebezpečím pro jejich dítě. Diskuse o devastaci krajiny, biodiverzity i mezilidských vztahů prolíná jako červená nit celou výukou a vyúsťuje účelně a přiměřeně v zamyšlení všech účastníků nad možnostmi rehabilitace těchto vztahů v podobě skromnějšího způsobu života, uznání a respektování větší lidské odpovědnosti. Studenti chápou význam sebereflexe, potřebu sebevýchovy a při analýze Desatera domácí ekologie, jež akcentuje bohatství duchovní a skromnost materiální, nacházejí náměty ke každodenním činnostem, jež jsou šetrné a z hlediska životního prostředí prospěšné.

Znalosti o způsobech řešení ekologických problémů prokazují v různých simulovaných situacích, např. při rozhodování, jak by co neúčelněji naložili s 10 milióny korun ke zvelebování životního prostředí.

Studenti se učí spolupracovat při řešení problémových okruhů, respektovat se navzájem, vyjadřovat a obhájit svůj názor. Stávají se skutečnými aktéry procesu, aktivně a tvořivě se zapojují do plnění zadaných úkolů, spolupodílejí se na vzniklých situacích. Slovy H. Kantorkové si činnosti „zažívají jako tvořivý čin, kterému se sami umějí otevřít, k němuž umějí přistoupit a hlavně, kterého se nebojí.“ Studenti zvolené způsoby práce, založené na činnostním přístupu a vedoucím k určitým konkrétním výsledkům velmi oceňují. Vyhovuje jim i princip dobrovolné aktivity (pokud někomu činnost nevyhovuje, má možnost se stát pozorujícím účastníkem). Na závěr výuky je zařazena výpověď prof. Koháka z televizního publicistického pořadu Causa Kohoutek luční. Studenti sdělují, která věta z videozáznamu je nejvíce zaujala. Nejčastěji jsou citovány věty: „Jakým právem člověk propojuje svobodu s nezodpovědností“... „Jednat pro dobro života“.

Ve 4. ročníku studia navštěvují studenti Lipku v rámci výuky metodiky prvouky — disciplíny, která má stěžejní roli při utváření vztahů dětí k životnímu prostředí. Při této hospitaci (zatím 2 hodinové) studenti prokazují úroveň ekologického poznání v tom nejširším smyslu, své postoje i vůli řešit problémy životního prostředí jako občané i jako budoucí učitelé.

Diskuse v kruhu následuje po výběru předem daných okruhů ekologických problémů. Každý student (popř. skupina) si zvolí jeden problém, který považuje za „nejzávažnější“ (např. poškozování ozonoféry, zhoršování zdravotního stavu, úbytek deštných pralesů, vyčerpávání přírodních zdrojů, populační exploze, úbytek orné půdy, AIDS, kyselý déšť, jaderné zbraně, skleníkový efekt). Své rozhodnutí pak zdůvodňují (pochopitelně nejdřív daný problém vysvětlují, popř. definují). Vše reflektují s ohledem na svou osobu i na budoucí učitelskou profesi (např. posuzují vliv zátěže ve škole na zdraví, význam zdravé výživy a možnosti učitele při jejím ovlivňování, vlastní podíl na vzniku ozonové díry, skleníkového efektu apod.). Vyčerpávání zdrojů spojují s potřebou šetřit, kriticky posuzují obalovou techniku

apod. Výukou prolíná stálé upozorňování na rizika omezeně antropocentrického, ryze utilitárního přístupu k přírodě. Na tomto základě si studenti zřetelněji uvědomují a rovněž daleko precizněji dokáží vymezit úkoly ekologické výchovy. Jsou to zejména vytváření citlivého vztahu k sobě, lidem i světu (umět naslouchat, respektovat druhého), posilování vztahu k přírodě a Zemi, osvojování znalostí, pochopení souvislostí, rozvíjení ekologického myšlení, výchova k hodnotám.

Právě ekologická výchova dává možnost učit problémově, aktivně, tvořivě využívat mezipředmětových vztahů, neopomíjet znalosti a zkušenosti dětí, vést k roli spolutvůrců životního prostředí. Jde vlastně o komunikativní, participační, konstruktivistické, kooperativní neboli humanistické pojetí vyučování.

Výměna názorů v diskusi i jiných aktivitách probíhá v sociálně povzbuzující atmosféře a využívá dynamiku skupiny. (V průběhu zaujaté a spontánní diskuse studentů 4. ročníku došlo k tomu, že účastníci vytvořili z proužků papíru, na kterých měli napsaný svůj „primární ekologický problém“, postupně na stole kruh, který symbolizoval nejen propojenost globálních problémů, ale i potřebu spojit se, „držet se za ruce“ při řešení problémů životního prostředí.) Studenti zcela jasně formulovali překážky řešení vážných ekologických problémů a řadili mezi ně pokles morálky, sobectví, tvrdý individualismus, hlostejnost, aroganci, honbu za penězi a majetkem, diletantství v rozhodovací sféře a další. I v oblasti hodnotové orientace a postoju lze sledovat veskrze pozitivní posun v myšlení mladých lidí, který by měl být posilován, nikoliv snižován a bagatelizován. Studenti tak spontánně sami vyvozují a dokládají, že ekologická výchova vnáší novou dimenzi do ostatních oblastí výchovy, jež vede k zajištění trvale udržitelného žití jedince, společnosti i Země. Jedná se o dimenzi, v níž převažuje odpovědnost, ohleduplnost, porozumění a spolupráce, moudrost, dobro, láska, skromnost, soucit a pokora.

Uvedený způsob práce se osvědčuje i z toho důvodu, že vede studenty k pohotovému vybavování informací (např. o obecných ekologických principech), k jejich hodnocení i aplikaci poznatků v praxi. Velmi cenný je určitý „nadhled“ studenta, schopnost vidět širší souvislosti, na jejich základě provést mezioborovou syntézu apod.

Značný význam má i interiér a exteriér DEV, vybudovaný a zařízený s ohledem na požadavky ochrany a tvorby životního prostředí. To již samo o sobě představuje důležitou podmínku i prostředek ekologické výchovy. Jedná se např. o praktické uplatňování ekologických zřetelů v provozu, výběr neškodlivého materiálu pro vybavení i činnost, podíl na recyklaci, způsob třídění odpadu aj.

Hodnocení studenty

V rámci dotazníkového šetření byly zjišťovány názory studentů, které jsou součástí expertní studie (srv. J. Dědečková, 1994). Studenti v nich ocenili především celkovou zajímavost aktivit, užitečnost pro svou budoucí učitelskou praxi a motivující účinek. V otevřených odpovědích doporučovali více takových kurzů během studia, zavést podobné formy vzdělávání i k jiné problematice. Z pedagogického hlediska nejvíce oceňovali profesionální a lidské kvality lektora — ing. A. Máchala, ředitele DEV Lipka, i jeho přístup ke studentům jako k osobnostem. Činnostní přístup plně akceptovali a vyžadují jeho aplikování v rámci běžného vysokoškolského studia.

Názory na průběh semináře:

Poskytované informace byly hodnoceny jako „velmi zajímavé, užitečné, důležité, nové, prakticky využitelné, motivující“. 8% respondentů poukázalo na přílišnou „hutnost“ semináře. Většina požadovala více časového prostoru pro takové akce.

Výuka na Lipce byla hodnocena adjektivy — „parádní, perfektní, motivující, bezvadný, poutavý, jedinečný“ i citoslovci „paráda!, špica!“ Studentům vyhovoval způsob předávání informací, který byl přiměřený možnostem vnímání, přitom náročný, velmi pestrý a názorný (bylo využito pomůcek, které účelně ilustrovaly danou problematiku — např. přírodniny, obrazový materiál, schémata na fóliích, videozáznamy).

Z výpovědí studentů vybíráme následující:

„Nemůžu vyplňovat dotazník a hodnotit poskytované informace, způsob předávání a působení lektora... — bylo to vynikající, vše se prolíná, je však málo času. Nelze vyjádřit to, co cítím, co jsem viděla, slyšela. Nechci psát dál, ruší mi to pocity, dojmy!“ (Pozn. — studenti vyplňovali po ukončení semináře).

„Velmi mne překvapilo, jak byl seminář poutavý, příjemný a veselý. Zůstala bych tu klidně o pár hodin déle.“

„Odnáším si několik inspirací a nápadů, které mohu využít při práci s dětmi. Nad něčím jsem se nikdy nezamyslela, jsem ráda, že jsem to udělala dnes.“

„Takto podaná ekologie mi dala mnohem víc než těch 300 stran ve skriptech. Upřímně děkuji za toto dopoledne, protože mi dalo myšlenku, kterou bych chtěla dát dál.“

„Seminář byl opravdu zajímavý a rozvíjel schopnosti, vědomosti a dovednosti, které by jistě vedly k rozvoji návyků.“

„Bylo velice příjemné, že seminář vedl nám věkově blízký člověk. I návštěva paní učitelky Burešové (pozn.: ze Střediska ekologické výchovy Chaloupky u Třebíče) na mě zapůsobila velice kladně. Setkala jsem se tu s lidmi, kteří konečně berou ekologii opravdu vážně.“

„Na naší fakultě bychom obecně měli získávat více „zásobníků nápadů“ než strohé encyklopedické znalosti.“

„Z Lipky mám elán vše realizovat“

„Od návštěvy na Lipce žádám Fruka, trvanlivá mléka...“

„O to, že vím víc, se zasloužila Lipka — doslova některé věci mne šokovaly — např. Fruko — už nikdy ho nekoupím, ani freoňáky.“

„Můj vztah k ekologii byl spíš pasivní, ale vlivem několika událostí se radikálně změnil — a to návštěvou Lipky a po přečtení knihy „Ako zachráníš Zem“...“

„Po návštěvě Lipky si mnohem více uvědomuji, jak málo dělám pro ekologii, i když o tuto oblast se hodně zajímám. Teď se snažím o tom nejen vědět, ale taky se podle toho chovat a vést k tomu i své blízké, protože je to potřeba čím dál víc.“

„Semináře byly velmi zajímavé, ale je škoda, že takových akcí je tak málo. Získala jsem podněty i pro zhotovení dáreků k vánocům (např. hliníkožrout — už ho mám zhotovený, jen namalovat a vylepšit).“

Po absolvování této výuky se zájemci z řad studentů zapojují do práce v klubu Kapka, kde spolupracují jak při tvorbě výukových programů, tak při vedení zájmových kroužků. Vykonalí zde již mnoho užitečného nejen pro svůj ekopedagogický růst, ale i pro přírodu.

Projekt ekologické přípravy budoucích učitelů byl koncipován se záměrem umožnit studentům poznat a pochopit širší pojetí ekologické výchovy, jež přesahuje tradičně chápaný rámec „nauky o přírodě a její ochraně.“ S ohledem na výraznou axiologickou dimenzi sledované problematiky je věnována pozornost i procesu interiorizace a exteriorizace hodnot jako určujícího momentu při utváření vztahu člověka k životnímu prostředí.

Dobrá koordinace a vzájemná spolupráce všech vyučujících na fakultě i externích pracovníků je předpokladem kvalitní ekologické přípravy budoucích učitelů.

Poznámka: Na řešení projektu MŠMT se podílely také PdF v Praze, Ústí nad Labem, České Budějovice, SPgŠ Ústí nad Labem a Znojmo. Vyhodnocení dotazníkové akce všech zúčastněných center ekologické výchovy v ČR provedla pro Národní středisko ekologické výchovy nezávislá expertka, PhDr. Jiřina Dědečková.

Literatura:

- Dědečková, J.: Projekt alternativní formy ekologické výchovy studentů připravujících se v oboru učitelství a vychovatelství. Hodnotící zpráva část A: Hodnocení studenty. Praha, Nadace ekologické výchovy EVA, 1994.
- Kantorková, H.: SOS učitelské přípravě. Učitelské noviny, roč. 98, 10.1. 1995, č.2, s. 16–17.

Příloha: Obsah výuky zabezpečované katedrou pedagogiky:**Témata přednášek:**

1. Pedagogický a formativní potenciál životního prostředí. Systémové pojetí výchovy, člověka a lidského světa. Kontakt člověka s životním prostředím. Základy ekologie člověka.
2. Vývoj pojetí ekologické výchovy. Cíle, obsah a úkoly ekologické výchovy. Ekologická kultura osobnosti a proces jejího utváření.
3. Podmínky a principy ekologické výchovy. Zvláštnosti EV na 1. stupni základní školy.
4. Ekologická výchova jako katalyzátor obnovy výchovného procesu. Ekologická výchova a výchova k hodnotám. Zdroje hodnotové orientace vzhledem k přírodě.
5. Ekologický profil učitele 1. stupně základní školy. Vliv rodiny a mimoškolní ekologické výchovy na utváření ekologického profilu žáka.

Témata seminářů:

1. Harmonizace osobnosti jako předpoklad rozvoje ekologické kultury osobnosti.
2. Obsah ekologické výchovy se zvláštním zřetelem k metodice. Přehled zásad a jejich konkretizace v praxi.
3. Životní prostředí a dětský svět. Ekovýchovné působení v mladším školním věku.
4. Metodika ekologické výchovy — přehled prostředků (metod a forem — výchova prožitkem, smyslové vnímání přírody),
5. Metodika ekologické výchovy — výchova uměním, simulační hry, výukové programy.
6. Alternativní přístupy k ekologické výchově — globální výchova (cíle, pojetí, obsah a prostředky).

Z analýzy studijních plánů pedagogických fakult (výťah)**Jan Průcha**

Sdělení popisuje a srovnává názvy pedagogicko psychologických disciplín studia učitelství pro 1. stupeň ZŠ v 9 studijních plánech pedagogických fakult ČR ve šk. r. 94/95: